

ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 342:340.11

М. Буроменський, доктор юридичних наук, професор Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»;

К. Закоморна, кандидат юридичних наук, доцент Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

До питання про методологію дослідження проблем конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи (на прикладі пострадянської доктрини)

Обґрунтована роль методології у формуванні ціннісного світогляду на природу конституційних змін на етапі переходу до демократії. Розглянуто основні підходи до визначення напрямів теоретичного дослідження конституційного будівництва «транзитного» суспільства. Виявлено оптимальні прийоми наукового пізнання проблем конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи.

Ключові слова: конституційний розвиток, методологія, методи дослідження, постсоціалістичні країни Східної Європи, прийоми наукового пізнання, «транзитне» суспільство.

На сучасному етапі різноманітні аспекти світового конституційного процесу є достатньо затребуваними об'єктами вивчення як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних правників (А. Албі, Ю. Барабаш, М. Бжезинський, Д. Бонд, Я. Заславський, Л. Гарліцький, А. Георгіца, Д. Елстер, А. Лейпхарт, Я.-Е. Лейн, В. Лемак, Х. Лінц, Є. Ковальські, А. Крусян, П. Любченко, Д. Малова, А. Медушевський, М. Орзіх, В. Речицький, В. Садурський, Р. Саква, А. Селіванов, В. Селіванов, С. Серьогіна, С. Стойчев, Ю. Тодика, М. Ховард, А. Шайо, В. Шаповал, К. Шеппеле й ін.). Розв'язуючи проблеми конституційної теорії і практики, вчені наголошують на необхідності методологічного обґрунту-

вання досліджень, адже це дозволяє заснувати цілісну, внутрішньо узгоджену концепцію конституційно-правових явищ, яка може бути успішно застосована при здійсненні політико-правових реформ в умовах демократичних трансформацій [1, с. 33; 2, с. 28]. У цьому зв'язку варто відзначити, що на пострадянському просторі утворений відповідний фундамент у вигляді серйозних комплексних досліджень науковців різних історичних епох, присвячених власно методології юридичної науки (О. Автономова, С. Алексеева, Н. Богданової, С. Гессена, Г. Єллінека, Б. Кістяковського, Д. Керімова, А. Ковлера, М. Козюбри, В. Кохановського, М. Лазаревського, С. Максимова, В. Нерсисянца, Л. Петражицького, В. Погорілка, П. Рабіновича, О. Романовича-Славинського, М. Тарасова, А. Тіллі, В. Сергеевича, В. Серих, О. Тихомирова, В. Федоренко, Ю. Шемшученко, Г. Швекова і ін.). Таке напруження юридичної методології формує комплексну концепцію державного (конституційного) права, яка відрізняється від фрагментарних досліджень аналогічної проблематики в західноєвропейській та американській юридичній науці [3, с. 73].

Разом з тим у пострадянській доктрині існує розуміння, що на етапі радикальних змін, котрих зазнали в останній чверті ХХ ст. праводержавні явища в усьому світі, особливо у країнах Центральної та Східної Європи, виникає необхідність адекватної «реакції» на них. За словами В. Тація і П. Рабіновича, необхідно проводити подальший пошук універсального методологічного інструментарію пізнання правової реальності, орієнтованого на конкретні потреби існування та розвитку людини як суспільної істоти [4, с. 17; 5, с. 4–5; 6, 19]. Дослідники бачать різні шляхи вирішення цього непростого питання. Так, В. Федоренко вказує на потребу формування методології з урахуванням попереднього методологічного досвіду вивчення подібних явищ, а також використання постпозитивістської методології, яка відрізняється інваріативністю, альтернативністю і здатністю взаємодіяти з іншими методологіями [3, с. 67, 79]. Тоді як П. Рабінович вважає за необхідне звільнити сучасну методологію від колишньої адміністративно-командної заідеологізованості та провести демонополізацію використовуваних нею підходів і методів [4, с. 17]. Російський правник В. Кохановський наголошує на потребі застосування багаторівневої концепції методологічного знання, яка передбачає вжиток як філософських і загальнонаукових підходів, так і конкретно-наукових, дисциплінарних та міждисциплінарних методів [7, с. 183–186]. Безсумнівно, синтез концепцій

збагачує висновки, дозволяє критично осмислити і всебічно охопити багатоманітність проявів об'єкта дослідження і на цій основі запропонувати пропозиції щодо вдосконалення стану вітчизняної науки конституційного права.

У той же час не можна не погодитися із думкою Н. Богданової та В. Речицького про те, що критерієм правильності обраного шляху пізнання є не стільки раціональний відбір наукових методів, скільки творча ідея і досягнутий результат, що оцінюється з погляду всебічності, глибини й істинності отриманого знання [8, с. 69; 9, с. 15]. Урахування таких підходів у формуванні світоглядної позиції, безумовно, може забезпечити свободу наукової творчості та якісність результатів пізнання конституційно-правових явищ.

У цілому поділяючи наведені точки зору, зазначимо, що обґрунтованість результатів досліджень конституційного розвитку постсоціалістичних країн безпосередньо залежить від вихідної теоретичної позиції, від принципового підходу до постановки проблеми і визначення шляху дослідницького пошуку. Адже наукова значущість та пізнавальна цінність обраного методу полягає в його потенціалі виявити нові риси об'єкта та розвинути грані розуміння.

Розуміючи, крім того, складність і незавершеність конституційних перетворень у постсоціалістичних країнах Східної Європи, вважаємо, що необхідність розробки аргументованої методологічної бази проведення повного аналізу динаміки зрушень у конституційній сфері цих держав є надто важливою. Отже, метою цієї статті є з'ясування існуючих у пострадянській науковій доктрині поглядів на методологію дослідження природи конституційних трансформацій у перехідний період та виявлення прийомів наукового пізнання, за допомогою яких розкриваються властивості змін конституційного правопорядку постсоціалістичних країн Східної Європи.

Застосування діалектичного методу при розгляді проблем конституційного розвитку постсоціалістичних країн зумовлено історично. За радянську добу діалектичний матеріалізм визнавався провідним прийомом наукового пізнання. Водночас безумовні переваги цього методу були обтяжені ідеологічними настановами. Відхід від марксистсько-ленінської ідеології не призвів до відмови застосовувати діалектичний метод. Показовими у цьому сенсі є останні комплексні наукові праці вітчизняних конституціоналістів, вивчення яких дає право констатувати, що їх методологічну основу складає діалектичний метод. Немає

сумніву, що цей прийом наукового пізнання дозволяє розкрити природу конституційно-правових явищ, проаналізувати їх у динаміці виникнення, протікання, врегулювання, утвердження та розвитку. Він не допускає одностороннього підходу до явищ, а навпаки, враховує їх суперечливість, а також вимагає розглядати дійсність у постійній динаміці [3, с. 10; 10 с. 8; 11, с. 19–20].

Із цим не можна не погодитися. Вживання таких парних категорій діалектики, як форма і зміст, загальне й особливе, причина і наслідок та ін., надають можливості всебічно вивчити предмет, зробити ґрунтовні висновки, виявити закономірності генезису конституційно-правового явища, сформувати найважливіші відправні світоглядні позиції для всебічного пізнання об'єкта дослідження. Доцільність використання діалектичного методу при аналізі конституційно-правових явищ зумовлена також раціональними принципами діалектичної логіки. До них, як правило, відносять такі: всебічності й об'єктивності пізнання, зв'язку пізнання з практикою, історичний підхід, конкретності й обґрунтованості істини [12, с. 19]. Обрання даних принципів як фундамент дослідження дозволяє дійти до безпристрасних висновків, заснованих на вивченні широкої емпіричної і теоретичної бази, яка відображає особливості конституційних перетворень на різних етапах життєдіяльності суспільства.

Особливої значимості діалектичний метод набуває при аналізі конституційних трансформацій, результати яких з тих чи інших причин неможливо спрогнозувати. За думкою російського правника А. М. Медушевського, лише застосовуючи діалектичний метод, можна розкрити перспективу переродження конфлікту природного і позитивного права в конституційну революцію [13, с. 22]. Інший представник пострадянської доктрини В. В. Кіреєв наголошує, що виявлення діалектичних суперечностей між завданнями охорони основного закону і потребами подальшого конституційного розвитку сприяє розумінню напрямів реформування перехідного суспільства [14, с. 4].

Розгляд обраного в статті предмета дослідження в діалектичному ракурсі надає змогу з'ясувати усю суперечливість і багатовекторність змін конституційного правопорядку і виявити причинно-наслідковий зв'язок між варіантом конституційного переходу і нормативним впливом основного закону. Застосування діалектичного методу викриває невідповідність динаміки становлення форми і змісту засад конституційного правління в постсоціалістичних країнах Східної Європи та

пояснює феномен виникнення в цих країнах власних типів конституціоналізму — уявного та номінального.

Відмова від єдиних і непорушних ідеологічних стандартів радянського періоду та закріплення в постсоціалістичних конституціях, у тому числі і в Конституції України 1996 р., принципу верховенства права дало новий поштовх обговоренню питання про поєднання нормативного і природно-правового підходів до розуміння права, формаційного і цивілізаційного [11, с. 20]. Варто зазначити, що для постсоціалістичних країн проблема трансформації розуміння права достатньо складна, оскільки за радянських часів право розглядалося як інструмент політики, знаряддя закріплення і розвитку державного ладу. Змінити концепцію сприйняття правової реальності можливо через феномен людини [15, с. 182]. Слід погодитися, що саме правова антропологія пропонує методики, альтернативні сциєнтистському, функціонально-інструментальному підходу до права та акцентує увагу на закономірностях правового буття людини в об'єктивно існуючій нормативній системі [16, с. 194; 17, с. 78]. Зокрема, використовуючи філософсько-антропологічний дослідницький підхід, можна «створити» цінності, вводити їх у модель ціннісних орієнтацій юриста та утверджувати антропоцентричну систему його світогляду [17, с. 92]. Очевидно, що тільки такий підхід позбавляє пострадянську доктрину юридичного ідеалізму, акцентує на реальних, а не на ілюзорних соціальних можливостях особи, а також дозволяє сформувати концепцію неофіційного тлумачення права, здатну наблизити правовий масив до людини [18, с. 370].

Отже, у ході вивчення сучасного стану і перспектив конституційного розвитку постсоціалістичних країн великого методологічного значення набуває орієнтація на загальнолюдські цінності, на додержання принципів гуманізму, поваги до людської гідності, свободи, справедливості. Для прикладу, ґрунтуючись на антропологічній методології, можливо висвітлити генезис конституційно-правового статусу людини і громадянина в державах цього регіону і розкрити трансформацію місця людини в державі і суспільстві від об'єкта правового впливу держави до найвищої соціально-правової цінності.

Сприйняття постпозитивістської методології у радянській доктрині дозволяє активно застосовувати прийоми наукового пізнання, раніше властиві іншим наукам, зокрема, соціології, політології, економічній теорії, математиці, фізиці тощо. Так, якщо правовий підхід акцентує

увагу на формальній структурі і документах, то, скажімо, скрізь призму політичної науки конституція розглядається не стільки як формальний порядок, скільки як суспільна система зі всіма її взаємозв'язками [19, с. 30]. У свою чергу, соціологічний підхід до розгляду проблем конституційного розвитку дозволяє виявити особливості нормативного впливу основного закону на конкретній фазі його циклу, з'ясувати фактичний стан правотворчої і правозастосовної діяльності. Більше того, спираючись на вироблені концепції динаміки соціальних процесів у перехідний період, можна спрогнозувати перспективи розвитку конституційного процесу в постсоціалістичних країнах Східної Європи.

Можливості цієї теорії пояснив О. Данильян, досліджуючи розв'язання соціальних суперечностей у посттоталітарних системах. Зокрема, перехід, що привів до краху комуністичних режимів 1989 р. у Східній Європі, він характеризує як вибуховий, спричинений раптовыми і такими, що діють із розривом безперервності, факторами, які привели до вихоплення систем з одного режиму і введення в інший [20, с. 37]. Тому абсолютно справедливою є думка, що при вивченні соціальних змін у так званих «транзитних» суспільствах доречно застосовувати синергетичний підхід, оскільки він дає можливість моделювати пріоритети правової політики, встановити критичний момент біфуркації державного механізму, за яким стоїть руйнування старої системи і багатоваріантність переходів до її нового стану [20, с. 37; 21, с. 44–46]. Важливість виявлення так би мовити «точки біфуркації» зумовлена її збігом із появою визначних конституційних документів держави [22].

Таким чином, синергетична методика дозволяє представити конституційний розвиток постсоціалістичних країн Східної Європи як рух якісних перетворень у сфері конституційного регулювання, спричинених різноманітними факторами. Причому альтернативність подальшої конституційної динаміки породжена нетривалими критичними станами суспільної системи, які збігаються з моментами скасування старого основного закону і появи нового. Дослідження таких відправних пунктів дає змогу визначити траєкторії конституційного процесу — або подальші зміни конституційного правопорядку будуть хаотичними, або вони перейдуть на більш високий упорядкований рівень.

Підтвердити висунуту вище гіпотезу про нелінійність конституційного розвитку допоможе і використання методів екстраполяції і ци-

клічності, які широко застосовуються у теорії економічних циклів (М. Д. Кондратьєв), теорії зміни цивілізацій (А. Тойнбі), теорії відмежування політичного часу від світового (К. Оррен, С. Сковронек). Якщо перший метод спрямований на осмислення динаміки суспільних процесів, знаходження спільного й особливого в фазах, які є схожими у різних країнах, то другий прийом наукового пізнання дозволить сприйняти світ через систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених циклів. Цінність методу циклічності полягає також у тому, що об'єкт дослідження вивчається у розвитку, тобто послідовно розкриваються усі фази його буття: виникнення, трансформації, стабільного стану, стагнації, кризи, зникнення [21, с. 51]. У зв'язку з тим, що право є однією з форм соціальної діяльності суспільства, науковці вважають доцільним екстраполювати цю концепцію на сферу конституційного права.

Погоджуючись з А. М. Медушевським, зазначимо [13], що теорія циклів дозволяє співвіднести статичне становище із станом змін у рамках єдиної концепції конституційного процесу, виявити схожі фази даного процесу в різні історичні періоди і в різних правових культурах, зрозуміти механізм становлення нового конституційного ладу. Зокрема, порівнюючи Польщу й Угорщину, науковці зауважують, що, якщо перша завдяки структурованому опозиційному руху на початковому етапі була лідером транзиту, то друга, маючи завершену політичну систему, скоріше отримала інституціональну стабільність [19, с. 93–95]. Варто зазначити, що конституційний розвиток слід розглядати в аспекті спірального циклу. За словами Р. Ромашова, власне такий цикл вирізняється репродуктивністю (завершення попереднього циклу є умовою початку наступного) і трансформацією його змісту [21, с. 51].

Вважаємо, що висвітлення досвіду прогресу й регресу в організації й функціонуванні конституційних інституцій у нелінійному ракурсі дає можливість досягнути різноманітність динаміки конституційних зрушень країн Східної Європи. Уявлення конституційного розвитку через ланцюг спіралей розкриває його як процес непоступовий, що не завжди характеризується покращенням якості конституційної теорії і практики. У перспективі конституційні зрушення націлені на досягнення найвищої мети — встановлення правових механізмів, які гарантують справедливе правління, але на практиці, особливо в країнах молодій демократії, вказана траєкторія, через об'єктивні причини, — достатньо унікально явище. Наприклад, розглядаючи світовий консти-

туційний розвиток, болгарський науковець С. Стойчев зауважує, що в ідеалі він має збігатися з конституціоналізмом, який передбачає динаміку від нерозвинутих принципів і інститутів до розвинутих, тобто їх демократизацію. У той же час він зауважує, що так би мовити «зростаюча тенденція» ходу конституційного розвитку не означає єдину лінію, яка завжди орієнтована на довершену конституційну систему управління державними і суспільними справами. Підсумовуючи особливості конституційного розвитку Греції і Франції, С. Стойчев констатує, що відповідна лінія скоріше зигзагоподібна, оскільки можливе повернення від демократичної до реакційної конституції [23, с. 63].

Ураховуючи важливість виявлення чинників впливу на формування природи конституційного розвитку постсоціалістичних країн, варто застосовувати метод факторного аналізу, за допомогою якого виділяють і розкривають причини, що зумовлюють певне становище конституційного законодавства. Розуміючи прагнення постсоціалістичних країн будувати засади конституційного ладу відповідно до загально-визнаних демократичних принципів, особливої значимості набувають дослідження впливу міжнародного права на політичні режими держав. Опрацювання матеріалів міжнародних програм демократичного перетворення зараджує розумінню шляхів зміцнення процесу демократизації усіх сфер життєдіяльності посткомуністичного суспільства [24, с. 209–221]. Вивчення у такому аспекті постсоціалістичних країн Східної Європи дозволяє з'ясувати, наскільки конституційні норми збігаються з міжнародними стандартами. Зокрема, це стосується і такого «центрального» інституту, як вибори.

Не можна не підтримати точку зору, що методологічною основою науки конституційного права є формально-юридичний (догматичний) метод наукового пізнання, який сприяє грамотному й аргументованому тлумаченню, класифікації й систематизації конституційно-правових норм і правовідносин та допомагає оцінити певні суспільні явища щодо відповідності їх «догмам права» [2, с. 50]. Причому власне догматичний зміст юридичних норм вивчається за допомогою юридичного мистецтва абстрагування від правових явищ та дедукції із з'ясованих таким шляхом норм [25, с. 84].

Водночас слід ураховувати певні методологічні труднощі застосування формально-юридичного прийому наукового пізнання проблем конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи. Так, знаходження дослідника так би мовити «усередині» перехідних

процесів, які характеризуються високим рівнем соціальної динаміки і нестійкістю тенденцій розвитку державності, а також потреба осмислювати правові акти фактично в режимі «on-line» створюють суттєві складності теоретичного і практичного плану [26, с. 35–36]. Тому при вивченні зрушень у конституційно-правовій площині транзитного суспільства бажано дотримуватися такої методології. По-перше, варто прислухатися до актуальної і зараз поради ординарного професора Київського університету св. Володимира О. Романовича-Славатинського, який підкреслював, що для всебічного з'ясування і розуміння догми права державного, необхідно вивчати її поступове історичне нашарування. За його думкою, такий методологічний підхід потрібний для кращого осмислення середовища, державного устрою, який склався історично [27, с. 52]. По-друге, час від часу корисно концентрувати увагу на формальній конструкції правових норм, навмисно відкидати політичні, економічні й інші об'єктивні і суб'єктивні фактори впливу на зміст конституційного матеріалу.

Застосування формально-юридичного методу в зазначеному ракурсі надає змогу зосередитися на суттєвих рисах джерел конституційного права постсоціалістичних країн, зробити логічні узагальнення про формальні ознаки, які характеризують перетворення явищ конституційно-правової дійсності постсоціалістичного суспільства, виявити специфіку правового статусу учасників конституційного процесу, розкрити проблеми конституційно-правового регулювання, спрогнозувати основні напрями конституційної модернізації в постсоціалістичних країнах Східної Європи.

Невід'ємним елементом досягнення гносеологічних завдань у галузі конституційного права називають порівняльно-правовий (компаративний) метод [8, с. 10, 63]. Ще на початку ХХ ст. Г. Єллінек розкрив основне завдання науки державного права як визначення шляху, за яким відбуваються перетворення державних установ, пошук типів розвитку (динаміки) та існування (статистики) державних явищ. Це завдання науковець мусить вирішувати індуктивним методом, тобто через порівняння, конструювати середні типи, оскільки вони включають ознаки, характерні значній кількості поодиноких явищ та надалі дозволяють пізнати індивідуальні особливості кожного окремого політичного утворення [25, с. 73–74]. Тому не випадково перші серйозні вітчизняні роботи у сфері конституційного права написані в порівняльному аспекті. Приміром, О. Романович-Славатинський визначив по-

рівняльний елемент як особливо важливий, оскільки він «надає можливості через зіставлення і протиставлення побачити національну особливість російської самодержавної влади» [27, с. 53].

На сучасному етапі прагнення держав «молодого демократії» наблизитися до універсальних міжнародних стандартів надзвичайно актуалізує проведення компаративних досліджень у різних галузях юридичної науки. Саме зіставлення і співвіднесення конституційно-правового ладу різних країн сприяє виявленню спільного й особливо в розвитку цих систем, наданню неупередженої оцінки місцю кожної країни в світовому конституційному розвитку та відпрацюванню практичних рекомендацій щодо вдосконалення конституційного законодавства у відповідній країні [28; 29, с. 269–299; 30].

У той же час адекватне застосування порівняльно-правового методу залишається непростим завданням для теорії та практики особливо тих країн, які перебувають на перехідному етапі розвитку державності. Зважаючи на це, не можна не підтримати досить поширену точку зору про те, що спільних для всіх країн рецептів організації державної влади просто не існує [31]. Добре відомі приклади, коли так би мовити «сліпе копіювання» зарубіжних моделей зумовлює запровадження нежиттєздатних форм. Зокрема, звичайна для країн Західної Європи практика органів конституційної юрисдикції брати активну участь у політичному процесі (наприклад, перевірка Конституційною Радою Франції правильності результатів виборів глави держави) та їх формування під конкретний орган влади (зокрема, Федеральний Конституційний суд Німеччини обирається тільки Парламентом) на постсоціалістичному просторі призводить до втрати легітимності конституційного контролю [10, с. 175; 32, 99]. Тому лише раціональний відбір інститутів, який ґрунтується на врахуванні радянської спадщини, світового досвіду функціонування ліберальних установ і оптимальної практики роботи органів в подібних умовах, допоможе уникнути стандартних помилок, характерних для перехідного суспільства [33].

Отже, на підставі вищевикладеного можна дійти таких висновків. Складний хід становлення засад конституційного ладу в постсоціалістичних країнах Східної Європи і неоднозначні оцінки перших результатів конституційного будівництва зумовлюють попит на нові науково обґрунтовані дослідження. Розробка оптимального методологічного інструментарію опрацювання специфіки конституційних перетворень

перехідного суспільства сприятиме розумінню подальших шляхів вдосконалення конституційної теорії й практики. Застосування багаторівневої концепції методологічного знання й альтернативних стратегій вивчення суспільних явищ, орієнтованих на забезпечення інтересів людини, надає можливості отримати комплексне й об'єктивне уявлення про сучасний стан і перспективи конституційного процесу на постсоціалістичному просторі.

Зокрема, осмислення конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи в діалектичному ракурсі дає змогу з'ясувати всю його суперечливість і багатовекторність. Тоді як, спираючись на антропологічну методологію, можливо висвітлити генезис конституційно-правового статусу людини і громадянина в державах цього регіону і розкрити трансформацію місця людини в державі і суспільстві від об'єкта правового впливу держави до найвищої соціально-правової цінності. Крім того, різноманітні концепції динаміки соціальних процесів у перехідний період допоможуть уявити конституційний розвиток постсоціалістичних країн Східної Європи у вигляді нелінійного (циклічного) руху корінних перетворень у сфері конституційного регулювання, що не завжди призводять до системного поліпшення якості конституційної теорії і практики. Для прикладу, метод факторного аналізу сприяє виділенню і розкриттю чинників, що зумовлюють специфіку конституційно-правового регулювання. У свою чергу, використовуючи формально-юридичний (догматичний) метод наукового пізнання, можна розтлумачити закономірні й випадкові трансформації постсоціалістичного конституційного матеріалу. А компаративний підхід зараджуватиме формуванню критичного ставлення до процесу рецепції зарубіжного досвіду вітчизняною наукою конституційного права.

Підсумовуючи, наголосимо, що, застосовуючи вищевказані прийоми наукового пізнання, важливо не допустити абсолютизації власних методологічних традицій та безапеляційного відкидання новаційних методів наукового пізнання. Надзвичайне захоплення догматичним підходом в юридичній науці не повинно перетворити конституційно-правову доктрину в непорушну теорію, яка апіорі не підлягає критичному й об'єктивному аналізу. Варіативність мислення вченого має працювати на науку, а не проти неї. Тільки в цьому випадку можливий розвиток методології дослідження проблем конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи.

Список використаної літератури

1. Селиванов В. Н. Методологические основы исследования проблемы становления государственности в странах СНГ / В. Н. Селиванов // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ МВС України: Наук.-теорет. журн. Спецвип. у 4 ч. Ч. 1. — Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. — С. 28–34.
2. Сergyogina S. G. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія / С. Г. Сergyogina. — Х. : Право, 2011. — 768 с.
3. Федоренко В. Л. Теоретичні основи конституційного права України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. / Нац. ун-т «Остроз. акад.». — Остріг, 2009. — 549 с.
4. Рабінович П. Філософія права: деякі «вічнозелені» наукознавчі сюжети / П. Рабінович // Право України. — 2011. — № 8. — С. 13–21.
5. Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В. Я. Тацій // Методологічні проблеми правової науки : Матеріали міжнар. конф. — Харків, 13–14 груд. 2002 р. / упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. — Х. : Право, 2003. — С. 3–12.
6. Шемшученко Ю. Наука конституційного права: сучасний стан та тенденції розвитку / Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк // Право України. — 2010. — № 1. — С. 15–24.
7. Кохановский В. П. Философия и методология науки : учебник / В. П. Кохановский. — Ростов н/Д : Феникс, 1999. — 576 с.
8. Богданова Н. А. Система науки конституционного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. / Моск. гос. ун-т. — М., 2003. — 334 с.
9. Речицкий В. Политический предмет конституции / В. Речицкий. — Киев, 2012. — 728 с.
10. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення: конституційно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Ю. Г. Барабаш ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. — Харків, 2009. — 415 с.
11. Любченко П. М. Місце самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. / П. М. Любченко ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. — Харків, 2007. — 436 с.
12. Серых В. М. Метод правовой науки: основные элементы, структура / В. М. Серых. — М. : Юрид. лит., 1980. — 355 с.
13. Медушевский А. Н. Теория конституционных циклов / А. Н. Медушевский. — М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. — 574.
14. Киреев В. В. Теоретические проблемы реформирования Конституции Российской Федерации : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / В. В. Киреев ; Челяб. гос. ун-т. — Челябинск, 2010. — С. 56.
15. Козюбра М. До питання про предмет правової антропології / М. Козюбра // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проб-

- леми, перспективи) : Матеріали Першого всеукр. круглого столу (м. Львів, 16–17 верес. 2005 р.). — Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2006. — С. 179–189.
16. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография / С. И. Максимов. — Харьков : Право, 2002. — 328 с.
  17. Філософія права: проблеми і підходи / за заг. ред. П. М. Рабіновича. — Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2005. — 290 с.
  18. Ковлер А. И. Антропология права: учеб. для вузов / А. И. Ковлер. — М. : Изд-во НОРМА—ИНФРА • М, 2002. — 480 с.
  19. Ваславский Я. И. Конституционные условия для демократии: Сравнительный анализ : монография / Я. И. Ваславский. — М. : МГИМО-Университет, 2008. — 192 с.
  20. Данильян О. Г. Соціальні протиріччя в посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання / О. Г. Данильян. — Х., 1998. — 252 с.
  21. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. статей / за ред. Ю. С. Шемшученка, Л. В. Губерського, І. С. Гриценка ; упоряд. О. В. Кресін. — К. : Логос, 2009. — 712 с.
  22. Лэйн Я.-Э. Демократия и конституционализм / Я.-Э. Лэйн // Полис . — 1998. — № 6 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=127
  23. Стойчев С. Конституционно право на Република България : в 2 ч. Ч. 1 / С. Стойчев. — София : Ciela, 2000. — 350 с.
  24. Буроменский М. В. Влияние международного права на политические режимы государств : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. / М. В. Буроменский ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 1997. — 371 с.
  25. Еллинек Г. Общее учение о государстве [Вступ. ст. И. Ю. Козлихина] / Г. Еллинек. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — 752 с.
  26. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки / Н. Н. Тарасов. — Екатеринбург : Изд-во Гуманит. ун-та, 2001. — 263 с.
  27. Романович-Славатинский О. В. Система русского государственного права в его историко-догматическом развитии / О. В. Романович-Славатинский // Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 4 : Конституційне (державне) право / упоряд.: В. Ф. Погорілко, О. В. Баганов, В. Л. Федоренко ; відп. ред. В. Ф. Погорілко. — К. : Вид. Дім «Юрид. книга», 2003. — С. 46–159.
  28. Енгибарян Р. В. Некоторые тенденции развития сравнительного конституционного права [Електронний ресурс] / Р. В. Енгибарян // Право и управление XXI век. — 2007. — № 1. — Режим доступу: <http://www.mgimo.ru/>;
  29. Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. — 5-е изд. — М. : Изд-во СГУ, 2009. — 521 с.
  30. Шаповал В. Н. Сравнительное конституционное право / В. Н. Шаповал. — Киев : Книгина Ольга, 2007. — 416 с.

31. Мазмзян А. Выбор оптимальных институтов: взгляд на строительство демократии в постсоветских странах / А. Мазмзян // Сравнит. конституц. обозрение. — 2007. — № 2 (59). — С. 122–128.
32. Закоморна К. О. Роль інституту конституційного контролю в забезпеченні стабільності конституційного розвитку (на прикладі постсоціалістичних країн Східної Європи) / К. О. Закоморна // Держ. буд-во та місц. самоврядування : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. П. Битяк та ін. — Х. : Право, 2011. — Вип. 22. — С. 96–105.
33. Закоморна К. О. Про деякі особливості формування інституціонального дизайну конституційного простору постсоціалістичних країн / К. О. Закоморна // Наука і правоохорона. — 2012. — № 2. — С. 196–200.

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2013.

Буроменский М., Закоморная Е. К вопросу о методологии исследования проблем конституционного развития постсоциалистических стран Восточной Европы (на примере постсоветской доктрины)

Обоснована роль методологии в формировании ценностного мировоззрения на природу конституционных изменений на этапе перехода к демократии. Рассмотрены основные подходы к определению направлений теоретического исследования конституционного строительства «транзитного» общества. Выявлены оптимальные приемы научного познания проблем конституционного развития постсоциалистических стран Восточной Европы.

Ключевые слова: конституционное развитие, методология, методы исследования, постсоциалистические страны Восточной Европы, приемы научного познания, «транзитное» общество.

Buromensky M., Zakomorna E. To the question of the methodology of the research of the constitutional development problems of postsocialist countries of Eastern Europe (on the example of the post-soviet doctrine)

The role of the methodology in value outlook formation on the nature of constitutional changes at the transition stage to democracy has been substantiated. The problematic aspects of the post-soviet doctrine have been identified. The main approach to finding the directions of theoretical research of the constitutional development of the transition society has been exposed. The role of the variation of thinking in the development of the methodology of the study of problems of the constitutional process has been stated. The most favorable methods of scientific knowledge of the problems of constitutional development of postsocialist countries of Eastern Europe have been revealed.

Keywords: the constitutional development, the methodology, research methods, postsocialist countries of Eastern Europe, methods of scientific knowledge, the transition society.